

Sexismus v jazyce, aneb jaký má smysl feministická lingvistika?

Tamara

září 2002

Obsah

Hnidopišství, nebo touha po právu netrpět češtinou?	3
Kde se sexismus v jazyce projevuje dál a jaký vliv to má na sebevědomí žen?	4

Studenti, kolejně za červen 2002 je třeba zaplatit do 15. srpna 2002. „Hm..., že by kolejně za příslušnice ženského pohlaví platil stát? Nebo univerzita? Nebo dokonce nějaký soukromý dárcce? No tak fajn, alespoň ušetřím. Jako studentka si nemůžu moc vyhazovat z kopytka“. I takto je možné pochopit tuto „nástěnkovou“ výzvu. Přestože nám zkušenost říká, že tímto mužským rodem v množném čísle - STUDENTI - jsou myšleny i ženy. Proč tedy rovnou nenapsat „Studenti a studentky“, nebo popřípadě studující? Moc práce? Proč? Na tyto, ale i na další otázky se ptá a zároveň se snaží odpovídat i relativně mladá jazykovědná disciplína zvaná feministická či genderová lingvistika.¹ A tu bych vám ráda ve svém příspěvku přiblížila.

Hnidopišství, nebo touha po právu netrpět češtinou?

Feministická lingvistika je do jisté míry i sociologická disciplína, a to z jednoho prostého důvodu. Snaží se postihnout vliv jazyka na genderové stereotypy, protože jazyk je hlavním nástrojem socializace člověka, tzn. jeho formování a integrace do společnosti. Jazykem nejen mluvíme, ale skrz něj myslíme a formulujeme svoje postoje k životu a své světonázory. Toť obecné tvrzení. Dosadíme-li do něj genderový aspekt, vyjde nám tato definice: „Způsob, jak mluvíme, není definován ani určován naší genderovou identitou, naopak je jedním z faktorů, které náš gender konstruují.“² Tento vztah, tedy vztah stereotypních genderových rolí a jazyka, popisuje a reflektuje feministická lingvistika. Její nejznámější a pravděpodobně nejobornější českou reprezentantkou je germanistka PhDr. Jana Valdřová působící na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. Jana Valdřová sama definuje feministickou lingvistiku takto: „Dnes se feministická lingvistika věnuje analýzám konverzačního stylu, výzkumu mechanismů prosazování moci prostřednictvím jazyka obecně, úloze jazykovědy při budování osobnosti, strategii a taktice řečového projevu v cestě za úspěchem, možnosti terapie pomocí diskurzu a pod.“³ Z toho vyplývá, že feministická lingvistika se nezabývá pouze sexismem v jazyce, ale že má širší rámec než pouhou důslednost v rozlišování mužského a ženského jazykového rodu. Feministická lingvistika přináší řadu nových pojmů, které se zde pokusím definovat.

Sexismus v jazyce (linguistic sexism)⁴ - Význam je jasný, jedná se o diskriminaci v jazyce na základě pohlaví, žen se to však dotýká více.

Splitting - pro tento pojem se ještě žádný český termín neetabloval. Jedná se o formy typu: čtenář/ka, čtenář/čtenářka, tedy o užívání lomítka.

Generické maskulinum - jedná se o používání mužského rodu v případě, kdy se jedná o oboje pohlaví. Např. Oni (muži i ženy) tam byli. Třicet devět žen a jeden muž vstoupili do místnosti. Praktickým příkladům se ještě budu věnovat v závěru článku.

Rodořeč (genderlects) - vyskytují se názory, že muži a ženy nemluví různými nářečnými ale různými rodořečmi a proto si mnohdy nerozumí. Tuto teorii ale mnoho feministických lingvistek a lingvistů neuznává, protože si uvědomují i jiné aspekty formující vyjadřování. Tvrdí, že kromě genderu jsou i další sociální determinanty jako kultura, sociální postavení, třída, barva pleti, atd. S tímto názorem se ztotožňuji i já, ale v tomto článku se věnuji pouze feministickému aspektu, který krom toho i ty další aspekty zahrnuje.

Gender - i na stránkách Přímé cesty slovo vysvětlované, v rámci přehlednosti se ho ale pokusím definovat i zde. Gender je kulturou (tedy i jazykem) formovaná skupina vlastností a chování spojená s obrazem muže a ženy.

Přechylování - ke sloům právník, lékař, pilot, poručík atd. existují ženské protějšky: právnička, lékařka, pilotka, poručice, i když zejména ten poslední zní našim uším divně. Prakticky se nepoužívá.

¹ Hlavní boom feministické lingvistiky lze datovat posledními třemi desetiletími. V roce 1975 vyšli ve spojených státech hned tři významné, takto zaměřené publikace. Jedna od vysoce uznávané lingvistky Robin Lakoff.

² Cameron 1995

³ Jana Valdřová In: Naše řeč 80, 1997

⁴ Anglické termíny zde uvádím proto, že ty české nejsou ještě zcela včleněny do české slovní zásoby a ve starších publikacích by proto mohli být uvedeny pouze anglické varianty.

Proč? Protože se ženy v armádě etablovaly teprve nedávno. Jak myslíte, že v roce 1947 znělo lidem slovo ministryně? Tehdy položil Ústav pro výzkum veřejného mínění občanům/občankám tuto otázku: Jak byste nazýval/a ženu, která se stala členkou vlády: ministerka, ministryně, ministerkyně či ministra? Pořadí doporučených odpovědí bylo takovéto: ministra 25 %, ministerka 16 %, ministerkyně 15 %, a současně užívané ministryně bylo na posledním místě s pouhými 11 %. Proč nám tedy zní pořád některá přechýlená povolání divně, když dnes na počátku jednadvacátého století, se ženy v západní Evropě etablovaly už prakticky ve všech společenských i profesních funkcích? Proč se tomu pořád bráníme, když nám jazyk tento prostor poskytuje?

Teď po úvodu do problematiky bych ráda uvedla několik příkladů: Výše zmíněná Jana Valdřová rozebrala tisíce novinových titulků z nejčtenějších českých deníků. „Nepřítomnost ženských tvarů v nich byla pravidlem. Jako by se společenské, kulturní a politické dění odehrávalo téměř bez účasti žen (...) nadužívání generického maskulina podle mého přesvědčení nevhodně konzervuje obraz muže v roli výlučného tvůrce hodnot na úkor ženského společenského přínosu.“⁵ Pravda je, že když v patriarchátu žijeme, jak můžeme mluvit jiným než patriarchálním jazykem? Může jazyk rozvíjející se v souladu se společenskými změnami tento proces předběhnout? Nebo je jazyk v tomto případě pozadu? A proč, proč se slovo mobil - mobilní telefon, esemeska apod. vžilo téměř hned? Možná, že většina mužů a s nimi i bohužel mnoho žen skrývající se za mužská pojmenování a doufající tak ve větší autoritu (jsem přesvědčena o tom, že patriarchát vědomě či nevědomě udržuje a podporuje mnoho žen) cítí ohrožena ztrátou falešného sebevědomí? Jana Valdřová a s ní další jmenné i bezejmenné feministické lingvistky a jmenné či bezejmenné feminističtí lingvisté či „jen“ feministky a feministé nekončí u pouhé kritiky jazyka, ale přinášejí též mnoho alternativ. (V této větě je zrovna patrná určitá problematičnost politické korektnosti, „Politická korektnost by se měla hlavně projevat v tom, že si budeme podobných vlastností našeho jazyka vědomi, a že je nebudeme záměrně zneužívat, než v tom, abychom jazyku něco vnucovali, co se bude jevit jako násilné.“⁶ Zde uvedu několik příkladů alternativ k novinovým titulkům podle Jany Valdřové.

- Hostinští na Moravě zvýší cenu Radegastu.
- Hostince na Moravě zvýší cenu Radegastu.
- Vědci významně pokročili v hledání univerzální krevní skupiny.
- Věda významně pokročila v hledání univerzální krevní skupiny.
- Pro všechny čtenáře - milovníky kuchařek.
- Pro všechny, kdo milují kuchařské umění.

Toť jen příklad, že s trochou soustředění a uvedením feministického uvažování do praxe, je možné psát i mluvit politicky korektně.

Kde se sexismus v jazyce projevuje dál a jaký vliv to má na sebevědomí žen?

Asymetrie v mluvnických systémech: devadesát devět učitelek a jeden učitel rovná se 100 učitelů...

Oslovování, titulování, jazyk formulářů: tímto jsem se zabývala již v úvodu, také si myslím, že toto je zrovna nejsnadněji odbouratelný jev...

⁵ Jana Valdřová In: Mladá fronta Dnes, 4. února 2000 v článku Ženský rod se (v češtině) také hlásí o slovo od Jana Lipolda

⁶ tamtéž

Chybějící pojmy a definice: znásilnění jako válečný zločin, sexuální obtěžování, znásilnění v partnerském vztahu, otcovské dovolená...

Promluvy z pozice mužského autorského subjektu: kdo by se jako malý kluk nechtěl stát kovbojem?...

Pojmenování či oslovování osob hierarchizuje pohlaví: Naši soutěžící Pan Zdeněk a paní Olinka (deminutiva - zdobněliny implikují podřadnost a hloupost, popřípadě ironizují objekt) Chlapci a děvčata (přípona „če“ implikuje nevyzrálou, používá se u mláďat) místo chlapci a dívky...

Pojmenování hierarchizuje atributy pohlaví: Chlapsky přímá řeč, zachovat se jako chlap, tak buď přece chlap, nechovej se jako baba, zženštilost, ženská za volantem, nebuď jak hysterická ženská...

Podsouvání tradičních vzorců chování či vlastností: silné X slabé/něžné pohlaví, muž - živitel, muž - lovec, strážkyně domácího krbu, pomáhat ženě při domácích pracích, krk a hlava rodiny...

Degradace ženské důstojnosti: stará panna, zůstat na ocet, obchod s bílým masem...

Jazyková pornografie: Jak se ženy naučily řídit? Reklamy typu: i muži mají své dny, je hebký, jemný a tááááákhle dlouhý, udělala jsem si to sama...

Používání neutrálních pojmenování s pejorativním nádechem: Feminismus, feministky (mužatky), anarchismus (chaos)...

Dlouhodobě používaná úsloví podsouvají trvalou platnost: Za vším hledej ženu, ženy nevědí co chtějí, hezké květy bývají jedovaté, dlouhé vlasy - krátký rozum (což už dnes vzhledem k rozšířenému „máničkovství“ nemá čistě tuto konotaci)...⁷

Na závěr tohoto odstavce jeden shrnující citát. „Jména věcí jsou sociální produkty, jakési teorie, které bez našeho vědomí utvářejí svět.“ Chápu to jen feministky a feministé jako velké varování? Je opravdu tak nesmyslné a malicherné bojovat za právo netrpět češtinou? Je opravdu jakákoliv vědecká disciplína (v tomto případě lingvistika) či jakýkoliv světonázor všelidský (narážím zde na anarchismus) a doopravdy zahrnující všechny pohledy na danou věc? Anebo je potřeba do nich genderový či feministický aspekt „násilím“ zakomponovat? Doufám, že časem to třeba nebude! Že rovný přístup k lidem různého pohlaví, barvy pleti, sexuální orientace a vzhledu bude samozřejmostí! Ale je bláhové myslet si, že se změnou ekonomické základny se vyřeší i všechny ostatní problémy včetně vztahu muže a ženy.

Zdroj:

- Jana Valdrová: Jazyk socializuje člověka, nepublikovaná přednáška.
- Lada Wichterlová: Rétorika v moderním světě, seminární práce.
- Jan Lipold: Ženský rod se (v češtině) také hlásí o slovo In: Mladá fronta Dnes, 4. února 2000, str. 6, příloha Média.
- Milan Machovec, Feminismus nebyl a není problém jazykový In: Mladá fronta Dnes, 17. března 2000, str. 6, příloha Média.
- František Daneš, Ještě jednou „feministická lingvistika“ In: Naše řeč 80, 1997 5, str. 256 - 259.
- Jana Hoffmannová, Feministická lingvistika? In: Naše řeč 78, 1995, č. 2, str. 80 - 91.
- Světlá Čmejrková, Jazyk pro druhé pohlaví.
- Malý slovník pojmů

⁷ Převzato z: Jana Valdrová: Jazyk socializuje člověka, nepublikovaná přednáška.

Tamara
Sexismus v jazyce, aneb jaký má smysl feministická lingvistika?
září 2002

Získáno 11. 3. 2023 z <https://fs8brezna.ecn.cz/files/PCIII.pdf>
Vyšlo v časopisu Přímá cesta 3

anarchistickaknihovna.org